

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 63-73.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 63-73.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 63-73.

DOI:10.59610/bbu2.2024.2.7

*Muradov Vüqar Ağamurad oğlu,
dosent,
Bakı Mühəndislik Universiteti,
E-mail: vmuradov@beu.edu.az;*

*Məmmədov Pərviz Hacı oğlu,
dosent,
Bakı Mühəndislik Universiteti,
E-mail: pmemmedov@beu.edu.az
© Muradov V.A., Məmmədov P.H., 2024*

UOT – 338.43

QIDA SƏNAYESİNİN REGIONAL İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - qida sənayesinin ölkənin müxtəlif regionlarında inkişaf istiqamətlərinə aydınlıq gətirməkdir.

Tədqiqatın metodologiyası - tədqiqat işi mövcud nəzəri-metodoloji bazanın təhlili əsasında hazırlanmışdır.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - tədqiqatın nəticələrindən araşdırılan problemlə bağlı gələcək tədqiqatlarda nəzəri baza kimi istifadə etmək mümkündür.

Tədqiqatın nəticələri - tədqiqat işində Azərbaycanın qida sənayesinin xarakterik xüsusiyyətləri təhlil olunmuş, regionların qida sənayesinin istehsal etdiyi məhsulun həcmi və növləri haqqında məlumatlar öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - aşağıdakı müddələrdə mövcuddur: 1. Ölkədə kənd təsərrüfatı istehsalının ərazi üzrə optimal yerləşdirilməsi iqtisadi rayonların resurs potensialının artırılması istiqamətində böyük əhəmiyyət daşıyır; 2. Regionlarda qida sənayesinin inkişaf etdirilməsində, əhalinin başlıca yeyinti sənaye məhsulları ilə təminatlarının daha da yaxşılaşdırılmasında dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi, onlara investisiya potensialının artırılması, müasir və yüksək texnologiyalı qida sənayesi müəssisələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi çox mühümdür və əvəzsiz rola malikdir.

Açar sözlər: Azərbaycan, iqtisadi rayonlar, qida sənayesi, qida sənayesi kompleksləri.

G İ R İ Ş

Qida sənayesinin əsas məqsədi qida istehsalıdır. Qida sənayesinə xammalın ilkin emalı üçün əhalinin istehlakını və digər sənaye sahələrini təmin edən və emalını təmin edən müəssisələr daxildir. Qida sənayesinin inkişafı ölkənin müxtəlif regionlarının əhalisinin ərzaq təminatındakı mövcud fərqləri kompensasiya etməyə imkan verir. Hər bölgənin təbii şəraiti eyni deyil. Müxtəlif kənd təsərrüfatı məhsullarının ilkin və təkrar emalının həyata keçirilməsi ilə yanaşı, bu sənaye müəssisələrinin digər sahələrdən fərqləndirici xüsusiyyəti onların hər yerdə yerləşməsidir. Qida sənayesi məhsullarının və xammal istehlakçılarının müxtəlifliyi sayəsində bu sənaye sahəsinin müəssisələri sürətlə inkişaf edir. Onların inkişafına həm də müasir innovativ texnologiyalar kömək

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 63-73.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 63-73.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 63-73.

edir ki, bu da qabaqcıl yüksək keyfiyyətli və səmərəliliyi artırmağa kömək edən avadanlıq yaratmağa imkan verir. Qida sənayesi sahələrində istehsalın təşkili məqsədyönlü qruplaşma əsasında aparılır. Bu qruplaşma istehsalın təmərküzləşməsi və ixtisaslaşması, müəssisələrin coğrafi mövqeyi, istehsal, texniki və xammal bazası, habelə xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla operativ idarəetmənin, cari və uzunmüddətli planlaşdırmanın müəyyən təşkilati formalarını, ayrı-ayrı müəssisələr və sənaye sahələri arasında kooperasiya əlaqələrini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Qida məhsulları istehsalını həyata keçirən qida sənayesi sahələrinin istehsalının təşkili ilə vəhdət əlaməti üzrə qruplaşdırılması məqsədli mahiyyətə malikdir. Bu qruplaşdırma istehsalın təmərküzləşmə və ixtisaslaşması, müəssisələrin coğrafi cəhətdən yerləşdirilməsi, istehsal texniki və xammal bazasının, habelə ayrı-ayrı müəssisələr və sahələr arasındakı kooperativləşdirilmiş əlaqələrin xarakterik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq operativ idarəetmənin, cari və perspektiv planlaşdırmanın müəyyən təşkilati formalarını təmin etmək üçündür. O, ilk növbədə, çoxsaxəli məhsul çeşidləri vasitəsilə əhalinin mühüm ərzaq məhsullarına olan əsas tələbatını ödəyir. Onun məhsulları da mühüm ixrac mənbəyidir. ÜDM-in həcmi dövlətin həyat səviyyəsini əks etdirir və aqrar-sənaye kompleksinin vəziyyətini göstərir. Ona görə də qida sənayesi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda, qida təhlükəsizliyinin təmin olunmasında qidanın yeni üsullarla istehsalına böyük ehtiyac yaranmışdır. Çünki qidanın insan sağlamlığına mənfi təsiri iqtisadiyyata zərər vurur. Buna görə də qida təhlükəsizliyi sisteminin təkmilləşdirilməsi həm sosial, həm də iqtisadi inkişaf baxımından əhəmiyyətə malikdir.

Tədqiqatın əsas məzmunu

Qida sənayesi Azərbaycan iqtisadiyyatının ixtisaslaşmış sahələrindən biri kimi Azərbaycan-da istehsal olunan məhsulların həcminə və bu sahədə çalışan əhalinin sayına görə yeyinti sənayesi sənaye sahələri arasında aparıcı yerlərdən birini tutur. Aqrar sənaye kompleksi müxtəlif növlü, müxtəlif çeşidli qida və qida məhsulları (ət və süd məhsulları, şirələr, meyvə və tərəvəz konservləri, bitki yağları, içkilər) istehsal edir. Bu sahə respublika iqtisadiyyatının ixtisaslaşmış sahələrindən biridir. Burada istehsal olunan əsas məhsullar şərab, konservlər, tütün və mineral sulardır.

Qeyd edək ki, ölkə əhalisinin müxtəlif ərzaq və qida məhsullarına tələbatının daim artması, ərzaq və qida məhsulları istehsalı sahələrinin bütün iqtisadi rayonlarda ənənəvi yerləşməsi, qidalanmanın genişlənməsi istehsal olunan bir sıra kənd təsərrüfatı məhsullarının istehlak müddəti tez yetişən, o cümlədən tez xarab olan tərəvəz, giləmeyvə, süd və ət məhsullarının təkrar emalını zəruri edir [1, s.122-131].

1995-ci ildən bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması, aqrar islahatların aparılması, xüsusilə sovxoz və kolxozların ləğvi, onların torpaqlarının, mal-qaranın və əmlakının kəndlilərə paylanması, məhsulların alış qiymətlərinin liberallaşdırılması, ərzaq və qida sənayesi müəssisələrinin özəlləşdirilməsi kimi bir çox tədbirlər kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı ilə məşğul olan dövlət sənaye müəssisələrini də əhatə etmiş və nəticədə yeyinti sənayesində yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşmasına səbəb olmuşdur.

“1995-1999-cu illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı”na əsasən emal-yeyinti sənayesi müəssisələrinin hamısı özəlləşdirilmək üçün Dövlət Əmlakı Komitəsinin sərəncamına verilmiş və səhmdar cəmiyyətlərə çevrilmişdir. Son illərdə emal-yeyinti sənayesi sahəsində islahatların aparılması üçün hüquqi baza yaradılmış, bir sıra yeni Qanunlar (“Yeyinti məhsulları haqqında”, “Taxıl haqqında”, “Tütün və tütün məmulatı haqqında”, “Üzümçülük və şərabçılıq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunları) qəbul edilmişdir. Dövlət başçısı İlham Əliyev cənabları tərəfindən iqtisadiyyatın və regionların inkişafı üçün əlverişli şəraitin

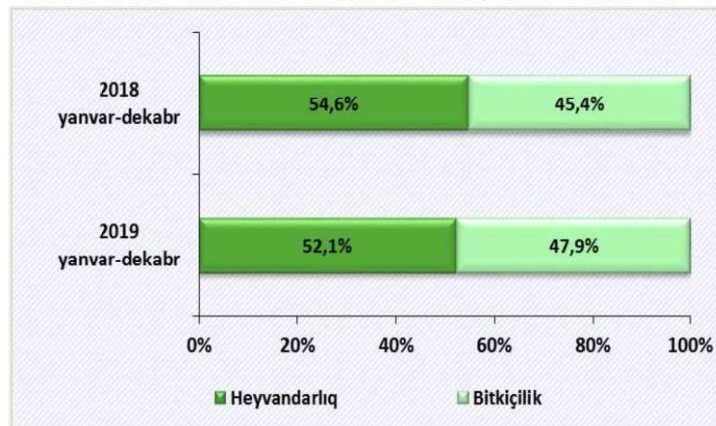
AUDİT 2024, 2 (44), səh. 63-73.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 63-73.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 63-73.

yaradılması, investisiyaların təşviqi və prioritet sahələrə yönəldilməsi, yeni iş yerlərinin açılması, müasir idarəetmə təcrübəsindən istifadə olunması, rəqabətqabiliyyətli mal və xidmətlərin təqdim edilməsi kimi məsələlərin həllinə nail olmaq məqsədilə hələ 2007-ci ildə "Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması haqqında" müvafiq Fərman imzalanmışdır. Ölkəmizdə "Xüsusi iqtisadi zonalar haqqında" ayrıca Qanun qəbul edilmişdir. Bundan başqa, dövlət başçısının 24 aprel 2013-cü il tarixində imzaladığı müvafiq Fərmanla "Sənaye parkları haqqında Nümunəvi Əsasnamə" təsdiqlənmişdir. Bu sənəd sənaye parklarının yaradılması, idarə edilməsi və onlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı məsələləri tənzimləyən çox mühüm baza sənədidir. Həmçinin, Prezident İlham Əliyev 2014-cü il 8 oktyabr tarixində ölkədə sənaye məhəllələrinin yaradılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə "Sənaye məhəllələrinin yaradılması və fəaliyyətinin təşkili haqqında" Fərman imzalamışdır. Məlum olduğu kimi, qida sənayesinin regional səciyyəsi vardır. Region əhalisinin məşğulluq probleminin həllində, regionun kənd təsərrüfatı sahələrinin məhsullarının emalında, əhalinin rifahının yüksəldilməsində qida sənayesinin əhəmiyyəti böyükdür [6, s.129-137]. Kənd təsərrüfatı məhsulları yeyinti sənayesinin sahə və yarım sahələrinin inkişaf mənbəyini təşkil edən xammal mənbəyi kimi çıxış edir. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılması ilə yanaşı, qida sənayesinin inkişafı ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində mühüm rol oynayır. Beləliklə kənd təsərrüfatı məhsulları sənaye emalı mərhələsindən keçərək xammala, yarımfabrikatlara və hazır məhsula çevrilir. Emal edilmiş yarımfabrikatlar və məhsullar qablaşdırılır, saxlanmağa və daşınmağa hazırlanır. Həmin məhsullar həm daxili tələbatın, həm də xarici bazarın tələbatını ödəməyə yönəldiyinə görə də qida sənayesinin inkişafı ərzaq məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılmasında və onun xarici bazarlara çıxarılmasında, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində və gəlirlərinin artırılmasında mühüm rol oynayır [4, s.82-89]. Araşdırmalardan məlum olmuşdur ki, "2019-cu ilin yanvar-dekabr ayları üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun faktiki qiymətlərlə dəyəri 7836,7 milyon manat təşkil etmişdir ki. Onun da 4085,5 milyon manatı heyvandarlıq, 3751,2 milyon manatı isə bitkiçilik məhsullarının payına düşür. Əvvəlki ilin yanvar-dekabr ayları ilə müqayisədə kənd təsərrüfatının istehsalı 7,2 faiz, o cümlədən heyvandarlıq məhsulları üzrə 3,5 faiz, bitkiçilik məhsulları üzrə isə 11,7 faiz artmışdır" [13].

Aşağıdakı qrafikdə 2018-2019-cu illərdə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun strukturu belə əks olunmuşdur [Qrafik 1.]:

Qrafik 1.

Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun strukturu

Mənbə: Sosial, iqtisadi inkişaf: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Azərbaycanda qida sənayesi sahələrinin yerləşdirilməsi kənd təsərrüfatı ilə bağlı olmuş, bu məhsul növlərinin çox istehsal olunduğu iqtisadi rayonlara üstünlük vermişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 7 iyul 2021-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında iqtisadi rayonların yeni bölgüsü haqqında” Fərmanına əsasən, iqtisadi rayonların bölgüsü bir daha nəzərdən keçirilmiş, işğaldan azad edilmiş ərazilərin də tərkibinə yenidən baxılaraq onların vahid iqtisadi rayonda birləşdirilməsi məqsədmüvafiq sayılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 16 noyabr 2022-ci il tarixində “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı”nın təsdiq edilməsi haqqında Sərəncam imzalamışdır. Dövlət Proqramında işğaldan azad edilmiş ərazilərdə aparılan bərpa-quruculuq işləri və mövcud vəziyyət, əldə edilməsi nəzərdə tutulan məqsədlər və onlara müvafiq hədəf göstəriciləri, Dövlət Proqramının prioritet istiqamətləri, əhalinin öz torpaqlarına qaytarılması məsələləri, ehtimal olunan risklərin idarə edilməsi və bununla bağlı tapşırıqların icrası, maliyyələşmə məsələləri, həyata keçiriləcək tədbirlər və gözlənilən nəticələr əksini tapıb [7].

Regionlarda qida sənayesinin iqtisadi inkişaf istiqamətləri Azərbaycan Respublikası regionlarının inkişafı ölkədə uğurla həyata keçirilən davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Qida sənayesinin inkişaf etdirilməsi regionların inkişafına daha çox təminat verəcəkdir. Məhz buna görə bölgələrin digər iqtisadi regionlar ilə əlaqələrinə, investisiya, innovasiya siyasətinin, yüksək texnologiyaların tətbiqinə xüsusi oaraq diqqət yetirilir. Qida sənayesinin inkişafı və yeyinti sənayesi məhsulları istehsalı respublikanın iqtisadi regionaları üzrə aşağıdakı şəkildə həyata keçirilir: Bakı iqtisadi rayonunun tərkibinə Bakı şəhərinin inzibati ərazi dairəsinə 12 rayon daxildir. İqtisadi rayonda kənd təsərrüfatının əsasını şəhərətrafi təsərrüfata daxil olan südlük-ətlik maldarlıq, quşçuluq, tərəvəzçilik, bostançılıq, üzümçülük və quru subtropik meyvəçilik, zəfəran, badam, püstə, əncir, üzüm, qarpız təşkil edir. İstixanalar kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında mühüm yer tutur.

Naxçıvan iqtisadi rayonunun (Naxçıvan şəhəri, Babək, Culfa, Kəngərli, Ordubad, Sədərək, Şahbuz və Şərur rayonları) qida sənayesi konserv, tütün-fermentasiya, mineral su doldurulması, ət emalı, balıq zavodu müəssisələri ilə təmsil olunur. Əkinçiliyin əsas sahələri üzümçülük, tütünçülük, meyvəçilik və taxılçılıqdır. Naxçıvan iqtisadi rayonu ölkənin ikinci tütünçülük rayonudur. İqtisadi rayonda, həmçinin şəkər çuğunduru, xına, tərəvəz, gül becərilir. Ətlik-südlük maldarlıq, ətlik-yunluq və südlük, qoyunçuluq, arıçılıq heyvandarlığın əsas sahələridir.

Abşeron-Xızı iqtisadi rayonunun (Sumqayıt şəhəri, Abşeron və Xızı rayonları) tərkibinə Sumqayıt və Xırdalan şəhərləri, Abşeron və Xızı inzibati rayonları daxildir. Rayonun kənd təsərrüfatının əsasını şəhərətrafi təsərrüfat kompleksinə daxil olan südlük-ətlik maldarlıq, quşçuluq, qoyunçuluq, tərəvəzçilik, bostançılıq, üzümçülük və quru subtropik meyvəçilik təşkil edir. Zeytun, badam, püstə, əncir, ağ və qara şanı üzüm sortları becərilən əsas kənd təsərrüfatı məhsullarıdır. Abşeron-Xızı iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatının əsasını şəhərətrafi təsərrüfat kompleksinə daxil olan südlük-ətlik, maldarlıq, quşçuluq, qoyunçuluq, tərəvəzçilik, bostançılıq, üzümçülük, gülçülük və quru subtropik meyvəçilik təşkil edir. İqtisadi rayonda aqroiqlim şəraiti zeytun, zəfəran, püstə və digər kənd təsərrüfatı məhsullarının yetişdirilməsinə imkan verir. Abşeron iqtisadi rayonuna aid olan Hövsandakı balıq kombinatı, H.Z.Tağıyev qəsəbəsindəki zavod əsas balıq emalı müəssisələridir.

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu (Şabran, Xaçmaz, Quba, Qusar və Siyəzən rayonları). Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun ən inkişaf etmiş və önəmli şəhəri Qubadır. Rayonun iqtisadi əsasını kənd təsərrüfatı təşkil edir. Bu sahə əsasən tərəvəz və meyvə istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Bundan başqa, Dəvəçi, Siyəzən, Xaçmaz rayonlarında üzüm, Qusarda kartof yetişdirilir.

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 63-73.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 63-73.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 63-73.

İqtisadi rayonun əhali məskunlaşan hər yerində taxıl əkilir. İqtisadi rayonun düzənlik ərazisində südlük-ətlik istiqamətli maldarlıq, dağətəyi və dağlıq zonasında isə qoyunçuluq inkişaf etmişdir. Siyəzən və Dəvəçidə quşçuluq kompleksləri mövcuddur. Rayonun aqrar-sənaye kompleksinin əsasını meyvə-tərəvəz konservi istehsalı (Xaçmaz, Quba), balıq emalı (Xudat) sahələri təşkil edir. Xaçmazda və Dəvəçidə taxıl və süd məhsulları emal edilir. Ümumiyyətlə, konserv sənayesi müəssisələrində meyvə-tərəvəz, o cümlədən meyvə və balıq məhsulları emal edilir. Meyvə-tərəvəz konservi müəssisələri Xaçmaz iqtisadi rayonunda çoxdur. Bu sahə üzrə Quba-Xaçmazda konserv kombinatı, Quba, Qusar və Xudat şəhərlərində konserv zavodu fəaliyyət göstərir [8].

Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun (Balakən, Qax, Qəbələ, Oğuz, Şəki və Zaqatala rayonları) qida sənayesi bağçılıq, tütünçülük və heyvandarlıq məhsullarının emalına əsaslanır. Süd, konserv, tütün, şərab, quşçuluq, çörək, taxıl, fındıq, yağ-pendir, ət istehsalı ilə məşğul olan müəssisələr fəaliyyət göstərir. Şəki yeyinti kombinatı, ət kombinatı və şərab zavodları, Qəbələ, Qax, Balakən, Nic meyvə-tərəvəz konserv zavodları, Zaqatala fındıq zavodu və çay fabriki yeyinti sənayesinin əsas müəssisələridir. Bundan başqa, yerli tələbatı ödəyən çörəkbişirmə, şərç şirniyyatı, spirtsiz içkilər istehsal edən kiçik müəssisələr də fəaliyyət göstərir. Tütünçülüyn inkişafı ilə əlaqədar Şəki, Qəbələ, Balakən və Zaqatalada tütün-fermentləşmə zavodları fəaliyyət göstərir.

Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu (Ağsu, İsmayılı, Qobustan və Şamaxı rayonları) başlıca olaraq, əkinçilik, üzümçülük, şərabçılıq və heyvandarlıq üzrə ixtisaslaşmışdır. Əkinçilikdə aparıcı yeri taxılçılıq tutur. Dağlarda yayılan qaratorpaqlarda kartof yetişdirilir, düzən sahələrində pambıq əkilir. Digər əkinçilik sahələri yerli istehlak xarakteri daşıyır. Heyvandarlığın əsas sahəsi maldarlıq və qoyunçuluqdur. Sənaye zəif inkişaf etmişdir. Yeyinti sənayesində əsas yeri şərabçılıq tutur. Bu baxımdan Şamaxı, Qobustan və Ağsu rayonları daha çox seçilir. Respublikada üzümçülüyn intensiv inkişafı dövrlərində, xüsusilə də 70-ci illərdən başlayaraq 80- ci illərin sonlarına qədər hər il 1 milyan tondan artıq üzüm məhsulu istehsal edilmişdir ki, bunun da 17-18%-ni Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu vermişdir. Rayon üzümçülüynün əsas istiqaməti texniki üzüm sortlarının yetişdirilməsi olmuşdur ki, bunlardan mədrəsə, bayan-şirə, takviveri, rkatiseli və s. göstərmək olar. Rayonda 18-dən artıq şərab zavodu və bir neçə şərab istehsalı məntəqəsi vardır ki, onların birgə istehsal gücü 174 min tondan artıqdır. Tütünçülüklə İsmayılı rayonunda məşğul olurlar. Rayonda tütün-fermentasiya müəssisəsi olmadığından istehsal edilmiş tütünü emal edilmək üçün Zaqatala, Şəki, Qəbələ və s. məntəqələrə göndərmək lazım gəlir. İsmayılıda İvanovka, Şamaxıda Çuxuryurd və s. kəndlərdə günəbaxan da əkilir. Burada istehsal edilmiş günəbaxan yağı yüksək keyfiyyəti ilə seçilir. Sənayenin tərkibində əsasən yerli xammala əsaslanan yeyinti və yüngül sənaye sahələri üstünlük təşkil edir. Həmin sahələr istehsal olunan məhsulun 80-90%-ni verir. Əsas sənaye müəssisələri rayon mərkəzlərində yerləşən yağ-pendir və çörək zavodları və iri üzümçülük təsərrüfatları nəzdindəki şərab zavodlarıdır. Son illər rayonda taxılçılığın yüksək inkişafı ilə əlaqədar olan bir sıra yeni unüyütmə müəssisələri-dəyirmanlar da yaradılmışdır. Son zamanlar bir sıra mineral və süfrə sularının şüşələrə doldurulması təşkil edilmişdir.

Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu (Gəncə və Naftalan şəhərləri, Daşkəsən, Goranboy, Göygöl və Samux rayonları) iqtisadi potensialına görə ölkənin seçilən regionlarından biridir. Şərab, konyak, ət, süd, qənnadı məmulatları rayonun yeyinti sənayesinin əsas məhsullarıdır. Üzümçülük, kartofçuluq, taxılçılıq və heyvandarlıq kənd təsərrüfatının ixtisaslaşma sahələridir. Gəncə şəhərinin əhalisini ərzaqla təmin etmək üçün şəhəratrafi təsərrüfat kompleksi yaradılmışdır.

Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunun (Ağstafa, Gədəbəy, Qazax, Şəmkir və Tovuz rayonları) kənd təsərrüfatının əsas ixtisaslaşma sahələri kartofçuluq, üzümçülük, taxılçılıqdır. İqtisadi rayonda şərab, konyak, ət, süd məmulatları yeyinti sənayesinin əsas məhsullarıdır.

Qarabağ iqtisadi rayonunda (Xankəndi şəhəri, Ağdam, Bərdə, Tərtər, Xocavənd, Xocalı,

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 63-73.

AUDIT 2024, 2 (44), pp. 63-73.

АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 63-73.

Şuşa, Cəbrayıl, Füzuli rayonları və Xankəndi şəhəri) yalnız Bərdə və Tərtər rayonlarından başqa, digər rayonların əraziləri 30 illik bir müddətdə erməni işğalı altında olmuşdur və 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı şanlı Azərbaycan ordusu tərəfindən azad olunmuşdur. Məhz buna görə də həmin ərazilər minalardan təmizlənir, əhali qruplar halında geriyyə-əslər boyu yaşadıkları yerlərə qayıdırlar. Torpaqların, kənd təsərrüfatı və sənayenin bərpası hələlik tam olmasa da, həyata keçirilir. Qarabağ iqtisadi rayonunda iqtisadiyyatın əsasını kənd təsərrüfatı təşkil edir. Kənd təsərrüfatının başlıca sahələri üzümçülük, arıçılıq, taxılçılıq, meyvəçilik və tütüncülük idi. İqtisadi rayonda heyvandarlıq əsasən ətlik-südlük, yüksək dağlıq sahələrdə isə ətlik-yunluq istiqamətlərində inkişaf edirdi. Məsələn, Bərdə rayonunda məşğul əhəlinin əsas hissəsi aqrar sahədə, rayonda fəaliyyət göstərən pambıq zavodlarında, atkəsmə müəssisəsində, süd emalı zavodunda, Tikiş fabrikində və digər istehsal, ticarət, ictimai işə və məişət xidməti sahələrində çalışır. Rayonun ərazisində 14 sənaye müəssisəsi, 1 ət kəsmə müəssisəsi, 2 çörək zavodu fəaliyyət göstərir. “2020-ci ildə rayonda 474.2 milyon manat dəyərində ümumi məhsul, o cümlədən 23.3 milyon manat dəyərində sənaye, 282.1 milyon manat dəyərində kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal edilmişdir” [8]. Tərtər rayonunun əsas təsərrüfat sahələri pambıqçılıq, heyvandarlıq, taxılçılıqdır. Subtropik meyvə olan narçılıq burada daha çox inkişaf etmişdir. Rayonda pambıqtəmizləmə zavodu, toxuculuq fabriki, elektromexanika, konserv, süd emalı zavodları və s. sənaye müəssisələri mövcuddur. Onu qeyd etmək kifayətdir ki, təkcə 2020-ci ildə Tərtər rayonunda iqtisadiyyatın əsas sahələri üzrə istehsal olunmuş məhsul və xidmətlərin ümumi həcmi 179250.2 min manat olmuş, onun əhəlinin hər nəfərinə düşən həcmi 2191.4 manat təşkil etmişdir. Bu rayondakı sənaye müəssisələri tərəfindən, habelə ev təsərrüfatlarında sənaye məhsulu istehsalı və hüquqi şəxs yaratmadan sənaye sahəsində fəaliyyət göstərən fərdi sahibkarların işi də nəzərə alınmaqla 2020-ci ildə rayonda 6385.1 min manatlıq və ya əvvəlki ildəkindən 2.6 faiz çox sənaye məhsulu istehsal edilmiş və xidmətlər göstərilmişdir. Onuda qeyd edək ki, 2020-ci ildə rayonda istehsal edilmiş sənaye məhsulunun 19.5 faizi qeyri-dövlət sektorunun subyektləri tərəfindən istehsal edilmişdir [9].

Ağdam rayonu ərazisində “Ağdam Sənaye Parkı”nın yaradılması işləri icra olunur. Qeyd etmək lazımdır ki, Ağdam Sənaye Parkı”nın fəaliyyət göstərəcəyi digər istiqamət qida və emal sənayesinin yaradılması olacaqdır. İnsanların işğaldan azad edilmiş ərazilərə qayıtması ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı üçün burada imkanlar yaranacaq. Sovet dövründə üzümçülük, meyvəçilik, tərəvəzçilik, taxılçılıq, pambıqçılıq və kənd təsərrüfatının digər sahələri uğurla inkişaf edirdi. Parkda kənd təsərrüfatının və yeyinti sənayesinin inkişafı ilə yanaşı, məhsulların saxlanması və qablaşdırılması üçün ərazilər də ayrılacaq, “sahədən piştaxtaya” prinsipi üzrə tam istehsal dövrünün təmin edilməsi nəzərdə tutulmuşdur” [12].

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda (Cəbrayıl, Kəlbəcər, Qubadlı, Laçın və Zəngilan rayonları) qoyunçuluq, maldarlıq, arıçılıq heyvandarlığın inkişaf etmiş sahələrindən olmuşdur. Burada tütüncülük, üzümçülük, meyvəçilik, taxılçılıq və heyvandarlığın (qoyunçuluq, maldarlıq, arıçılıq) inkişafı üçün əlverişli təbii şərait vardır. Zəngilan rayonu Ağalı kəndi ərazisində “Ağılı kənd”in tikintisi başa çatdırılmışdır. 2022-ci ilin iyulunda 41 ailə (201 nəfər), sentyabrda 25 ailə (125 nəfər) “Ağılı kənd” layihəsi çərçivəsində salınmış Ağalı kəndinə köçürülmüşdür. Kənddə orta məktəb, tibb məntəqəsi, poçt, ticarət mərkəzi, ASAN xidmət, DOST mərkəzi və s. fəaliyyət göstərir. Kəlbəcər rayonunda yerləşən İstisu mineral bulağı əsasında sanatoriyanın və Mineral su doldurma zavodunun tikintisinə başlanılmışdır. Cəbrayıl rayonu ərazisində “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkının yaradılması işləri icra olunur.

Mərkəzi Aran iqtisadi rayonunda (Mingəçevir şəhəri, Ağdaş, Göyçay, Kürdəmir, Ucar, Yevlax və Zərdab rayonları) meyvə-tərəvəz konservləri, şərab, konyak, ət, süd, taxıl məhsulları istehsal edilir. Pambıqçılıq, quru subtropik meyvəçilik və bostançılıq kənd təsərrüfatının ixtisaslaşma sahələridir, taxılçılıq və heyvandarlıq inkişaf etdirilir. İqtisadi rayonda kartof, şəkər çuğunduru

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 63-73.

AUDIT 2024, 2 (44), pp. 63-73.

АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 63-73.

əkilir, barama saxlanılır. Burada balıq yetişdirilməsi üzrə iri zavodlar yerləşir. Mingəçevir-Yevlax sənaye qovşağı formalaşmışdır.

Mil-Muğan iqtisadi rayonunda (Beyləqan, İmişli, Saatlı və Sabirabad rayonları) taxılçılıq, üzümçülük, quru subtropik meyvəçilik, bostançılıq kənd təsərrüfatının ixtisaslaşmış sahələridir. İqtisadi rayonda həmçinin kartof və şəkər çuğunduru əkilir. Heyvandarlıq inkişaf etdirilir. Bu regionda biyan, çiyid, bitki yağları, meyvə-tərəvəz konservləri, balıq, balıq unu, balıq konservləri, körpə balıqların artırılması ilə məşğul olan müəssisələr fəaliyyət göstərir. İqtisadi rayonda ət, süd, taxıl məhsulları, şəkər (İmişli) istehsal edilir. Pambıqçılıq, quru subtropik meyvəçilik və bostançılıq kənd təsərrüfatının ixtisaslaşma sahələridir, taxılçılıq və heyvandarlıq inkişaf etdirilir.

Şirvan-Salyan iqtisadi rayonunda (Şirvan şəhəri, Biləsuvar, Hacıqabul, Neftçala və Salyan rayonları) pambıqçılıq, quru subtropik meyvəçilik və bostançılıq kənd təsərrüfatının ixtisaslaşma sahələridir, taxılçılıq və heyvandarlıq inkişaf etdirilir. İqtisadi rayonda kartof, şəkər çuğunduru əkilir. Xəzər dənizinin və Kür çayının balıq ehtiyatlarından istifadə edilməsi əsasında bu rayonda Bankə balıq kombinatı, Hacıqabul və Xıllı balıq zavodları işləyir. Qeyd etmək lazımdır ki, üzümün ilkin emalı zavodları əsasən onun becərildiyi rayonlarda yerləşir.

Qazax, Ağstafa, Şəmkir və Samux rayonları üzüm istehsalı üzrə, Gədəbəy, Şəmkir, Tovuz rayonları kartof istehsalı üzrə, Goranboy rayonu taxıl istehsalı üzrə ixtisaslaşmışdır. Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun (Astara, Cəlilabad, Lerik, Lənkəran, Masallı və Yardımlı rayonları) əsasını aqrar-sənaye kompleksi təşkil edir. Kənd təsərrüfatının strukturunda faraş tərəvəzçilik, çayçılıq, üzümçülük, taxılçılıq üstünlük təşkil edir.

Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda Lənkəran balıq zavodu, Nəriminabadlı kombinatı fəaliyyət göstərir. Ətin emalı Bakı, Gəncə, Şəki, Mingəçevir, Naxçıvan, Ağdam, İmişli, Lənkəran və Xırdalanda yerləşən ət kombinatlarında aparılır. Bakı, Sumqayıt, Gəncə, Mingəçevir, Lənkəran, Xırdalan və s. ərazilərdə süd emalı müəssisələri yerləşir. Bakı, Gəncə, Naxçıvan, Kürdəmir, Ağdaş, Yevlax, Şabran və Giləzidə respublika əhəmiyyətli unüyütmə kombinatları fəaliyyət göstərir. Sənayenin bu sahələri və çörəkbişirmə ölkənin daxili tələbatının ödənilməsinə xidmət edir [2, s.131-138].

Respublikamızın müxtəlif regionlarında mövcud olan müalicə əhəmiyyətli mineral suların qablaşdırılması əhəmiyyətlidir. Bu məqsədlə istifadəyə yararlı olan mineral sulara İstisu, Sirab, Badamlı, Vayxır, Darıdağ aiddir. Artıq bu istiqamətdə bir neçə müəssisə də fəaliyyət göstərir. Şahbuzda və Naxçıvanda “Badamlı” və “Sirab” kimi sudoldurma müəssisələri respublikamızın əhalisinin müalicəvi suya olan tələbatının böyük bir hissəsinin ödəniyir.

Ağcabədi rayonunda “Gilan” MMC tərəfindən inşa olunan süd emalı zavodu, Samuxda “NAA Aqrotara” MMC-nin meyvə qurudulması və emal müəssisəsi, Tovuz rayonunun Bozalqanlı kəndi ərazisində tikilmiş süd emalı zavodu, Ağcabədi rayonunun Ağabəyli kəndində tikilən “Atena” süd məhsulları kombinatı, Ağcabədi şəhərində yeni süd emalı zavodu, İmişli rayonunda “Azərsun Holding” şirkətinin “Green Land” yem fabriki, “Gilan Qəbələ Konserv Zavodu” MMC-nin Qəbələ limonad zavodu”, Aqroinvestkom” MMC-nin Şəki şərab zavodu, Oğuz şəhərində qarğıdalı emalı və qlükoza istehsalı müəssisəsi, Ağsuda “Az-Granata” MMC-nin şirə və şərab emalı zavodu, Ağsuda çörək zavodu fəaliyyətə başlamışdır.

2004-2008, 2008- 2014 və 2014-2018-ci illər üzrə dövlət proqramları ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu proqramlar regionlarda sahibkarlığın inkişafı üçün münbit şəraitin yaradılması, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin açılması və bunun nəticəsi olaraq, əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılmasında, eləcə də yoxsulluq səviyyəsinin aşağı düşməsində müstəsna rol oynayıb. Hazırda icra olunan dövlət proqramı da bölgələrin sürətli inkişafını özündə ehtiva edir. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 63-73.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 63-73.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 63-73.

inkışafı Dövlət Proqramı'nda qarşıya qoyulan vəzifələrin uğurla həyata keçirilməsi və icra müddətinin başa çatması, yeni üçüncü proqramın zəruriliyini ortaya qoydu. 27 fevral 2014-cü il tarixli Fərmanla Prezident İlham Əliyev "Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı"nı təsdiqlədi. Bu proqram icrası başa çatmış əvvəlki iki proqram çərçivəsində başlanmış işlərin davam etdirilməsini özündə ehtiva edirdi. Hazırda Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı uğurla həyata keçirilir.

2023- cü ilin yanvar-oktyabr aylarında bütün regionlar üzrə istehsal edilən qida, içki və tütün məhsullarının həcmi aşağıdakı cədvəldə görmək mümkündür [Cədvəl 1.]:

Cədvəl 1.

Qida məhsullarının, içki və tütün məmulatlarının istehsalı sahələrində istehsal edilmiş əsas məhsullar

Məhsul növləri	2023-cü ilin yanvar-oktyabr aylarında istehsal edilmişdir	Əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətə, faizlə	01.11.2023-cü il vəziyyətinə hazır məhsul ehtiyatı
Qida məhsulları			
Kolbasa məmulatları, ton	23236,7	112,2	46,7
Meyvə şirələri, min dkl	3767,7	88,4	794,4
Meyvə-tərəvəz konservləri, ton	155943,0	102,5	28186,1
Duru bitki varlan, ton	31452,0	77,8	3324,7
Marqarin, ton	37850,1	78,8	4142,3
Qaymaq, xama, ton	7448,7	110,6	
Kərə vagı, ton	22439,7	103,4	109,3
Pendir və kəsmik, ton	44584,2	103,0	26,6
Unlu qənnadı məmulatlar, ton	59559,2	124,9	652,2
Makaron məmulatları, ton	4289,2	68,2	0,3
Şəkər, qənd, min ton	280,6	90,8	34,1
Şəkərli qənnadı məmulatları, ton	9873,7	107,1	110,3
Çay, ton	9645,1	94,8	110,7
Qida duzu, min ton	59,8	99,3	3,2

Mənbə: Sosial, iqtisadi inkişaf: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

Regionlarda kənd təsərrüfatı əsasən üstünlük təşkil etsə də tədricən sənaye sahəsində də sahibkarlıq münasibətləri inkişaf etməkdədir.

Qeyd edək ki, 2020-ci ilin əvvəlində ölkə ərazisində qida məhsulları istehsal edən 400-ə yaxın müəssisə fəaliyyət göstərir. Onların 55,5%-zi kiçik, 44,5%-zi-orta və iri statusa malikdir; 1,8%-zi-dövlət; 98,2%-zi-qeyri-dövlət mülkiyyətidədir. Bununla yanaşı, qida məhsulları istehsalı ilə 4754 fərdi sahibkar məşğul olur.

Emal müəssisələrinin inkişafı regional proqramların mühüm tərkib hissəsindən biri hesab olunur. İstehsalın miqyası müxtəlif iqtisadi rayonlarda mövcud sənayenin inkişaf səviyyəsinə çox ciddi təsir göstərir.

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 63-73.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 63-73.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 63-73.

Y E K U N

Müasir dövrün mühüm iqtisadi-sosial vəzifələrindən biri əhalinin yeyinti sənaye məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılmasıdır. Bu ölkənin milli iqtisadi təhlükəsizliyində öz aktuallığını saxlayan əsas məsələlərdən hesab olunur. İqtisadi rayonların resurs potensialının artırılması üçün ölkədə kənd təsərrüfatı istehsalının ərazi üzrə məqsədəuyğun şəkildə yerləşdirilməsi həmişə diqqət mərkəzindədir. Belə ki, respublikanın bütün iqtisadi rayonlarında əhalinin əsas yeyinti sənaye məhsulları ilə təminatının daha mükəmməl şəkildə həyata keçirilməsi, qida sənayesinin yeni istiqamətlərdə inkişaf etdirilməsi həllini gözləyən vacib problemlərdəndir. Bu problemin həllində regionların kənd təsərrüfatı istehsalında ixtisaslaşması ilə bağlı dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi, onlara investisiya potensialının artırılması, müasir və yüksək texnologiyalı qida sənayesi müəssisələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi əhəmiyyətli rol oynayacaqdır. Əhalinin konkret qida sənayesi məhsullarına ehtiyac və tələbatlarının və bu istiqamətdə onların həcmının artırılması məqsədilə regionlarda mövcud bazarların öyrənilməsi mühüm məsələlərdən birinə çevrilməlidir. Yerli sahibkarların, əmtəə istehsalçılarının fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması və xərclərinin müəyyən hissəsini subsidiyalaşdırılması həyata keçirilməlidir. Bir sözlə, regionlarda qida sənayesinin inkişafı istiqamətində konkret addımlar atılmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Abbasov V., Qorçiyeva T. Qida sənayesi sahələrinin inkişaf prioritetləri // Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı. 2020, № 1, s.122-131.
2. Cəfərli A. Azərbaycan Respublikasında yüngül və yeyinti sənayesinin inkişafı tarixindən//Tarix, insan və cəmiyyət. 2019, № 4, s.131-138.
3. Əfəndiyev S.Q. Azərbaycan sənayesinin inkişafına dair strateji yol xəritəsinin başlıca hədəfləri // Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 95-ci ildönümünə həsr olunmuş “Gənc Tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransı”. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi, Bakı Mühəndislik Universiteti. Bakı, Bakı Mühəndislik Universiteti: 27-28 aprel, 2018, s. 647-648.
4. İbrahimov İ. Azərbaycanda kənd təsərrüfatı ilə yeyinti sənayesinin inteqrasiyasının inkişaf prioritetləri // Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı, 2021, № 3, s.82-89.
5. Mehdiyev Ə. Azərbaycanın Qida Sənayesi Müəssisələrində İstehsal Sahibkarlığının Səmərəli Təşkili // Tikintinin İqtisadiyyatı və Menecment. 2020, № 2, s.7.
6. Respublikanın iqtisadi regionlarında qida sənayesi müəssisələrinin inkişaf strategiyası/ Y.Qasımov, L.Rzayeva, Ş.Əliyeva və b. // İnnovasiyalı iqtisadiyyat və menecment.- 2020, № 2, s.129-137.
7. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rayonları...-<https://dim.gov.az> > upload > iblock
8. Bərdə Rayon İcra Hakimiyyəti-<http://www.berde-ih.gov.az> > page
9. Tərtər Rayon İcra Hakimiyyəti-<http://www.terter-ih.gov.az> > page
10. Regionların sosial-iqtisadi inkişafı yeni mərhələdə.-<https://www.yeniazərbaycan.az>
11. Dövlət proqramları Azerbaijan.az.- <https://www.azerbaijan.az>>inform...
12. Ağdam sənaye parkı Qarabağ regionunun bərpasını sürətləndirəcək-<https://www.oxu.az>
13. Sosial-iqtisadi inkişaf: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi-<https://www.stat.gov.az>-> source> doklad_2023-10

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 63-73.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 63-73.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 63-73.

Vugar Agamurad Muradov,
Associate Professor,
Baku Engineering University,
E-mail: vmuradov@beu.edu.az;

Parviz Haji Mammadov,
Associate Professor,
Baku Engineering University,
E-mail: pmemmedov@beu.edu.az
© V.A. Muradov, P.H. Mammadov., 2024

REGIONAL DEVELOPMENT DIRECTIONS OF THE FOOD INDUSTRY

ABSTRACT

The purpose of the research is to clarify the directions of development of the food industry in different regions of the country.

The methodology of the research - the research work is done based on the existing theoretical and methodological basis.

The practical importance of the research - the results of the study can serve as a theoretical basis for future research on the problem.

The results of the research - the characteristic features of the food industry of Azerbaijan were analyzed in the research work, and information about the volume and types of products produced by the food industry of the regions was reflected.

The originality and scientific novelty of the research is revealed in the following provisions: 1. The optimal location of agricultural production in the country is of great importance in the direction of increasing the resource potential of economic regions; 2. In the development of the food industry in the regions, the implementation of state support in the further improvement of the supply of the population with the main food industry products, the increase of investment potential in them, the creation and development of modern and high-tech food industry enterprises are very important and have an irreplaceable role.

Keywords: Azerbaijan, economic regions, food industry, food industry complexes.

AUDİT 2024, 2 (44), səh. 63-73.
AUDIT 2024, 2 (44), pp. 63-73.
АУДИТ 2024, 2 (44), стр. 63-73.

Мурадов Вугар Агамурад оглы,
доцент,
Бакинский Инженерный Университет,
E-mail: vmuradov@beu.edu.az;

Мамедов Парвиз Гаджи оглы,
доцент,
Бакинский Инженерный Университет,
E-mail: pmetmedov@beu.edu.az
© Мурадов В.А., Мамедов П.Г., 2024

РЕГИОНАЛЬНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - раскрыть суть региональных направлений в развитии пищевой промышленности страны.

Методология исследования - научно-исследовательская работа написана на основе существующей теоретической и методологической базы.

Практическая значимость исследования - результаты исследования могут стать теоретической основой для дальнейшего изучения проблемы.

Результаты исследования - в исследовательской работе были проанализированы характерные особенности пищевой промышленности Азербайджана, отражены сведения об объемах и видах продукции, производимой пищевой промышленностью регионов.

Оригинальность и научная новизна исследования раскрывается в следующих положениях: 1. Большое значение в направлении повышения ресурсного потенциала экономических регионов имеет оптимальное размещение сельскохозяйственного производства в стране; 2. В развитии пищевой промышленности в регионах реализация государственной поддержки в дальнейшем улучшении снабжения населения основными продуктами пищевой промышленности, повышение инвестиционного потенциала в них, создание и развитие современных и высокотехнологичные предприятия пищевой промышленности очень важны и играют незаменимую роль.

Ключевые слова: Азербайджан, экономические районы, пищевая промышленность, комплексы пищевой промышленности.

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
30.01.2024
Təkrar işlənməyə göndərilmişdir:
29.02.2024
Çapa qəbul olunmuşdur: 15.03.2024

*The date of the admission of the article
to the editorial office:* 30.01.2024
Send for reprocessing: 29.02.2024
Accepted for publication: 15.03.2024

*Дата поступления статьи в
редакцию:* 30.01.2024
*Отправлено на повторную
обработку:* 29.02.2024
Принято к печати: 15.03.2024